

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

DOI 10.32626/2309-2254.2024-44.9-24
УДК 930.253-167(093)

БАРАБАШ Вікторія – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, проспект Університетський, 8, м. Кропивницький, індекс 25006, Україна (viktoria-k67@ukr.net)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-8560-0851>

BARABASH Viktoriia – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Department of History, Archeology, Informational and Archival Affairs, Central Ukrainian National Technical University, 8, Universytetskyi prospectus, Kropyvnytskyi, index 25006, Ukraine (viktoria-k67@ukr.net)

ГЛЕБОВА Людмила – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, проспект Університетський, 8, м. Кропивницький, індекс 25006, Україна (gleboval1980@gmail.com)

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-8865-7442>

ResearcherID AHI-5786-2022

GLIEBOVA Liudmyla – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of History, Archeology, Informational and Archival Affairs, Central Ukrainian National Technical University, 8, Universytetskyi prospectus, Kropyvnytskyi, index 25006, Ukraine (gleboval1980@gmail.com)

ОРЛИК Василь – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи Центральноукраїнського національного технічного університету, проспект Університетський, 8, м. Кропивницький, індекс 25006, Україна (v.m.orlik@gmail.com)

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7947-9557>

ResearcherID C-1025-2019

ORLYK VasyI – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History, Archeology, Informational and Archival Affairs, Central Ukrainian National Technical University, 8, Universytetsky prospectus, Kropyvnytskyi, index 25006, Ukraine (v.m.orlik@gmail.com)

Бібліографічний опис статті: Барабаш, В., Глебова Л., Орлик, В. (2024). Фонд Єлисаветградського реального училища в Державному архіві Кіровоградської області: історія, склад та структура. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (44), 9–24.

ФОНД ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ІСТОРІЯ, СКЛАД ТА СТРУКТУРА

Анотація. Мета дослідження – спираючись на доробок попередників, наявну джерельну базу дослідити історію, склад та структуру фонду Єлисаветградського земського реального училища (ЄЗРУ) в Державному архіві Кіровоградської області. *Методологія дослідження* спирається на фундаментальні загальнонаукові принципи (об'єктивності, всебічності, комплексності, історизму, детермінізму), що є світоглядним підґрунтям архівознавчої теорії, а також на використання методів – аналізу і синтезу, системного аналізу, історичного методу, методу наукової евристики, методів ідентифікації та класифікації документів. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше здійснено у комплексний аналіз складу і структури фонду Єлисаветградського реального училища в Державному архіві Кіровоградської області, що включає справи із документами різних видів: із нормативно-розпорядчу документацією, діловою кореспонденцією, із протоколами засідань, зі звітною документацією, з особовими документами, із навчальною документацією; обґрунтовано історичне значення Єлисаветградського земського реального училища як освітнього закладу регіонального та національного значення, а також розглянуто його роль у формуванні освітньої, соціальної та культурної сфери XIX та початку XX століття. **Висновки.** Дослідження історії, складу та структури фонду «Єлисаветградське земське реальне училище» у Державному архіві Кіровоградської області підтверджує його значний інформаційний потенціал. Єлисаветградське земське реальне училище, засноване в 1870 році, було одним із найбільших навчальних закладів того часу. Фонд надає багаті можливості для досліджень в галузі історії освіти, адміністративної практики, а також суспільних і культурних процесів, що мали місце в Україні в контексті історичних змін XIX – XX століть. Збереження фонду в Державному архіві Кіровоградської області є важливим для збереження історичної спадщини регіону. У аналізованому фонді ЄЗРУ тридцять чотири справи віднесено до категорії особливо цінних, дві – до категорії «унікальна документальна пам'ятка». Таким чином, фонд Єлисаветградського реального училища в Державному архіві Кіровоградської області є багатим джерелом для досліджень у галузі історії освіти, соціальних змін і культурної спадщини України.

Ключові слова: архів, архівний фонд, Єлисаветградське земське реальне училище, Державний архів Кіровоградської області.

HISTORY, COMPOSITION AND STRUCTURE OF THE FOUNDATION OF ELIZABETHGRAD REAL SCHOOL IN THE STATE ARCHIVE OF KIROVOGRAD REGION

Annotation. *The purpose of the research is to research the history, composition and structure of the fund of the Yelisavetgrad Zemstvo Real School (ESRU) in the State Archive of the Kirovohrad Region, based on the work of its predecessors and the existing source base. The research methodology is based on fundamental general scientific principles (objectivity, comprehensiveness, complexity, historicism, determinism), which is the worldview basis of archival theory, as well as on the use of methods – analysis and synthesis, system analysis, historical method, scientific heuristics method, identification methods and classification of documents. The scientific novelty lies in the fact that for the first time a comprehensive analysis of the composition and structure of the fund of the Yelisavetgrad Real School in the State Archives of the Kirovohrad Region was carried out, which includes cases with documents of various types: with normative and administrative documentation, business correspondence, with minutes of meetings, with reporting documentation, with personal documents, with educational documentation; the historical significance of the Yelisavetgrad Zemstvo real school as an educational institution of regional and national importance is substantiated, and its role in the formation of the educational, social and cultural sphere of the 19th and early 20th centuries is also considered.*

Conclusions. *A study of the history, composition and structure of the "Yelisavetgrad Zemstvo Real School" fund in the State Archive of the Kirovohrad Region confirms its significant informational potential. Yelisavetgrad Zemstvo real school, founded in 1870, was one of the largest educational institutions of that time. The fund provides rich opportunities for research in the history of education, administrative practice, as well as social and cultural processes that took place in Ukraine in the context of historical changes of the 19th and 20th centuries. Preservation of the fund in the State Archive of the Kirovohrad region is important for the preservation of the historical heritage of the region. Thirty-four cases in the analyzed fund of the EZRU were classified as particularly valuable, two – as a "unique documentary monument". Thus, the fund of Yelisavetgrad real school in the State Archive of Kirovohrad region is a rich source for research in the field of history of education, social changes and cultural heritage of Ukraine.*

Key words: *archive, archival fund, Yelisavetgrad Zemstvo Real School, State Archive of Kirovohrad Region.*

Постановка проблеми. Фонд Єлисаветградського реального училища, що зберігається у Державному архіві Кіровоградської області, є важливим джерелом для вивчення історії освіти, культури та суспільного життя в Єлисаветграді (сучасний Кропивницький) у XIX та на початку XX століття. Незважаючи на значну історичну цінність цих документів, залишаються недостатньо вивченим склад і структура фонду. Важливо також дослідити історичний контекст створення та функціонування Єлисаветградського реального училища як освітньої установи, що мала значний вплив на розвиток регіону. Тому ця проблема потребує подальшого наукового аналізу, що включає вивчення складу фонду, аналіз його структури та оцінку можливостей для використання архівних матеріалів у наукових дослідженнях.

Аналіз джерел та останні дослідження. Основним джерелом інформації про Єлисаветградське реальне училище є документи, що зберігаються в

Державному архіву Кіровоградської області. До них належать адміністративні матеріали, списки учнів, фінансові звіти, накази та інші документи, які містять важливі відомості про функціонування навчального закладу, його роль у суспільстві, а також соціальний склад учнів. Архівні документи охоплюють період з моменту заснування училища в другій половині XIX століття до початку XX століття. Важливу частину складають також особові справи учнів, що надають цінну інформацію про соціально-економічні умови того часу.

Відтак дане дослідження ґрунтується на матеріалах архівного фонду 60 «Єлисаветградське земське реальне училище», який зберігається у Державному архіві Кіровоградської області, та на працях, присвячених історії організації і функціонування фондоутворювача, його видатним працівникам та випускникам, перші з цих робіт датуються другою половиною XIX ст. Це, наприклад, «Памятна книжка для учнів Єлисаветградського земського вищого реального училища» (*Pamiatnaia knyzhka dla uchenykov Elysavethradskoho zemskoho vysshheho realnoho uchylyshcha*, 1893), надрукована в Херсоні у 1873 році, у якій «детально розписувалися правила внутрішнього розпорядку, обов'язки учнів» (*Технічна освіта на Кіровоградщині*, 2009). Історія ЄЗРУ – це, передовсім, історія життя і діяльності видатних особистостей, пов'язаних із цим науково-технічним та культурним центром XIX – початку XX ст. Таким є видання, присвячене Г. Близніну (*Pamiaty H.Ia. Blyznyna*, 1902).

Тут ми знаходимо інформацію про окремі вагомні моменти роботи ЄЗРУ – фондоутворювача фонду 60 Державного архіву Кіровоградської області, у тому числі, і про роботу зразкової метеорологічної станції в Єлисаветграді. Певне уявлення про життя повітового міста досліджуваного періоду загалом, а ЄЗРУ зокрема містить праця під авторством міського голови Єлисаветграда О. Пашутіна (*Пашутин*, 1897).

Суттєве зростання інтересу до питань історії спостерігається з 90-х років XX ст. Дослідників цікавлять питання функціонування навчального закладу, у роботах розглядаються біографії викладачів та учнів закладу (Степанова, 2024). Серед таких пошуків можна назвати дослідження О. Чуднова (Чуднов, 1993), Л. Куценка (Куценко, 1991), О. Босого та Л. Босої (Босий, Боса, 2005), В. Боська (Босько, 2010), Н. Карповець (Карповець, 1997), Ю. Лісніченка (Лісніченко, 2005), В. Орлика (Орлик, 2017), В. Орлика та Н. Присяч (Орлик & Присяч, 2012), О. Головатой, В. Луньова (Головата, Луньов, 2020), М. Крупач (Крупач, 2001), В. Поліщука (Поліщук, 2024).

Як бачимо, сьогодні зберігається інтерес до дослідження історії регіональних навчальних закладів у контексті розвитку освітньої системи на території України. Це пов'язано з бажанням глибше зрозуміти еволюцію технічної освіти, підготовки спеціалістів в умовах соціально-економічних змін у другій половині XIX та початку XX століття.

У цьому контексті Єлисаветградське училище стає цікавим об'єктом для подальших досліджень, оскільки його учні та випускники відігравали важливу роль у розвитку технічної освіти та впровадженні новітніх досягнень науки і техніки.

Водночас варто відзначити фундаментальне дослідження, присвячене історії технічної освіти регіону, один із розділів якого містить найбільш вичерпну на сьогодні інформацію з історії Єлисаветградського реального училища (Технічна освіта на Кіровоградщині, 2009). Як справедливо зауважує Лілія Маренець, «Від цього славетного навчального закладу ведуть свій родовід два кіровоградські навчальні заклади – Центральноукраїнський національний технічний університет (у недавньому минулому – Кіровоградський інститут сільськогосподарського машинобудування) та Кіровоградський машинобудівельний коледж Центральноукраїнського національного технічного університету (нещодавно – Кіровоградський машинобудівельний технікум)» (Маренець, 2020). Тож не випадковим є той факт, що у Центральноукраїнському національному технічному університеті під керівництвом викладачів кафедри історії, археології, інформаційної та інформаційної справи було виконано і захищено кваліфікаційні роботи, матеріали яких присвячені окремим аспектам досліджуваної теми.

Певні відомості, вагомі у контексті нашого дослідження, містяться у працях, присвячених історії формування фондів Державного архіву Кіровоградської області – О. Трибуцької (Трибуцька, 2010), О. Бабенка та В. Колечкіна (Бабенко, Колечкін, 2016), В. Колечкіна (Колечкін, 2020), Crimsted Kennedy P. (Crimsted Kennedy P., 1988) та ін. Інформацію про діяльність ДАКО знаходимо і в довідковій літературі (Державні архіви Української РСР, 1972; Архівні установи України, 2000).

Таким чином, на сьогодні є значна кількість досліджень з історіографії ЄЗРУ, у яких наявні відомості щодо окремих аспектів проблематики даного дослідження. Незважаючи на значний науковий потенціал, спеціального архівознавчого дослідження, присвяченого вивченню історії, складу та структурних особливостей фонду Єлисаветградського реального училища в установі-фондозберігачі – Державному архіві Кіровоградської області, досі не було проведено.

Мета статті. Спираючись на доробок попередників, наявну джерельну базу дослідити історію, склад та структуру фонду Єлисаветградського земського реального училища (ЄЗРУ) в Державному архіві Кіровоградської області.

Виклад основного матеріалу. У 1868 р. представниками Єлисаветградського повітового земства було подано два клопотання «про відкриття реальної гімназії і про надання їй прав урядової» (Технічна освіта на Кіровоградщині, 2009), а вже 5 квітня 1870 р., після надання дозволу на відкриття у місті земського реального закладу, відбулося перше засідання членів Правління училища. «Урочисте відкриття Єлисаветградського земського реального училища відбулось 31 серпня 1870 року... В перший рік роботи училища в ньому навчалось 189 учнів» (Зеленська, 2013). Як справедливо зазначає М. Цуканов, «Земське реальне училище було першим закладом середньої освіти в місті, існувало з 1870 р. до кінця 1920-х рр. (Сьогодні в будівлі ЄЗРУ розміщується

Кропивницький інженерний коледж Центральноукраїнського національного технічного університету). Згідно з уставом училища, в цьому закладі навчалися діти різних статків, рангів і віросповідання» (Цуканов, 2022, с. 42).

Єлисаветградське реальне училище було засноване у період активно-го розвитку системи освіти російської імперії. Це був важливий навчальний заклад, що забезпечував технічну та загальну освіту молоді, формуючи нові покоління інженерів, вчителів та громадських діячів. Училище мало значний вплив на освітню та соціальну сферу Єлисаветграда (сучасного Кропивницького). Воно забезпечувало молодь якісною професійною та загальноосвітньою підготовкою, виконуючи важливу роль у розвитку інтелектуального та культурного життя регіону.

Саме з історією діяльності Єлисаветградського земського реально-го училища пов'язаний розвиток музейної справи на Кіровоградщині. Так, у 1887 р. В. Ястребовим – відомим істориком, етнографом та педагогом – було започатковано історико-краєзнавчий музей, який «містив багату колекцію старожитностей, пам'яток археології, археографії, нумізматики та ін. В. Ястребов стає основоположником музейної справи в регіоні» (Технічна освіта на Кіровоградщині, 2009).

Значною подією у соціокультурному житті Єлисаветграда кінця ХІХ – початку ХХ ст. була діяльність Вечірніх рисувальних і канцелярських класів при Єлисаветградському земському реальному училищі, що стало «дієвим і основним осередком, де місцеві жителі здобували художньо-промислову освіту, яка мала сприяти економічному та культурному розвитку краю» (Боса, 2019). Проте, як зазначає дослідниця І. Боса, вивчення культурно-мистецького життя невеликих провінційних міськ загалом, а Єлисаветграда зокрема, у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. є практично ще не дослідженою проблемою (Боса, 2010), що становить один із можливих перспективних напрямків дослідження фонду ЄЗРУ у Державному архіві Кіровоградської області.

За ініціативи та активної участі викладача математики та фізики Рудольфа Вячеславовича Пржшиховського в ЄЗРУ у 1874 р. було створено метеостанцію. «Метою створення метеостанції в Єлисаветграді був не лише збір матеріалів для теоретичних наукових досліджень, але й практичне використання цих результатів для інформування мешканців міста й повіту про можливі зміни погоди. Р. Пржшиховський не лише займався проведенням власних спостережень та публікацією їхніх результатів у періодиці, але й вивчав організацію сільськогосподарських і метеорологічних станцій в Європі, відвідавши подібні інституції в Парижі та Відні» (Орлик&Присяч, 2012). Згодом метеостанцію очолив Г. Близнін – знаний викладач, науковець та громадський діяч.

Із ЄЗРУ була нерозривно пов'язана професійна діяльність видатного викладача та директора училища (1872-1882 рр.) Михайла Ромуловича Завадського. Михайло Ромулович був редактором першого на теренах російської імперії періодичного видання «Педагогический вестник» (1881-1882 рр.),

незалежного від Міністерства народної освіти. І це цілком закономірно, адже ЄЗРУ можна справедливо назвати «творчою лабораторією передових педагогічних ідей тогочасності» (Технічна освіта на Кіровоградщині, 2009).

Вагомим структурним підрозділом ЄЗРУ була бібліотека – фундаментальна та учнівська. На момент відкриття у 1870 році фонди бібліотеки склали «448 назв та 768 томів видань» (Зеленська, 2013, с. 11–12). Учнівська бібліотека була відкрита 1874 р. (Зеленська, 2013, с.12).

Частина бібліотечних фондів ЄЗРУ нині зберігається у Обласній універсальній науковій бібліотеці ім. Д. І. Чижевського (зокрема, у відділі рідкісних та цінних видань) (Зеленська, 2013) та фондах Державного архіву Кіровоградської області.

Дослідники констатують, що «після встановлення більшовицької влади на території України, у тому числі й у місті Єлисаветграді, Єлисаветградське земське реальне училище у 1919 році, відповідно до «Положення про єдину трудову школу РСФРР» від 30 вересня 1918 року, ліквідується. Разом з тим представники педагогічного колективу, які залишилися у місті, невдовзі були знову залучені до справи викладання дисциплін в оновлених навчальних закладах міста» (Маренець, 2020). Відзначимо, що славні традиції Єлисаветградського земського реального училища продовжують жити у стінах інших закладів технічної освіти регіону і донині.

Як уже зазначалося вище, документи ЄЗРУ зберігаються у фонді 60 Державного архіву Кіровоградської області, фонд включає 320 справ. Даний фонд було сформовано, упорядковано та описано в 1919 році, у фонді 60 зосереджено документи усього періоду діяльності ЄЗРУ – 1870–1919 рр. Особлива цінність документів фонду – у забезпечення можливості «відслідкувати більшість аспектів життя і діяльності училища від дати його заснування до моменту його закриття» (Маренець, 2020).

Документи фонду Єлисаветградського реального училища є важливим джерелом для вивчення історії освіти, розвитку технічних і гуманітарних наук, а також суспільного життя в кінці XIX – на початку XX століть. Цей фонд дозволяє простежити еволюцію підходів до навчання та педагогічних практик того часу.

Як зазначає дослідниця Л. Маренець, «серед документів, що зберігаються у фонді: листування засновників та адміністрації училища з різними інстанціями російської імперії; документи, що стосуються внутрішнього життя навчального закладу, адміністративної, навчально-педагогічної та наукової діяльності колективу; фінансові документи; листування з поліцією про участь учнів та викладачів у революційній діяльності; документи батьківської ради та особисті документи учнів» (Маренець, 2020).

Фонд містить адміністративні документи, списки учнів, особові справи, екзаменаційні протоколи, накази керівництва, фінансові звіти та ін. Ці матеріали дають повну картину освітнього процесу, організації навчання, а також соціальних та культурних особливостей часу.

На нашу думку, за призначенням можна виділити такі групи справ у фонді ЄЗРУ: справи з організаційно-розпорядчими документами; справи з фінансово-господарськими документами; справи з діловою кореспонденцією; справи з протоколами засідань фондоутворювача; справи з особовими документами викладачів та учнів ЄЗРУ; справи з навчальним документами; справи, що містять різні види документів (табл. 1).

Таблиця 1. Склад та структура фонду ЄЗРУ у Державному архіві Кіровоградської області

Група за змістом	Номер справи	Кількість, од.
З організаційно-розпорядчими документами	1, 17, 23, 34, 35, 72, 73, 84, 85, 95, 96, 109, 110, 111, 123, 128, 136, 143, 144, 155, 162, 163, 170, 187, 188, 208, 215, 223, 229, 236, 237, 238, 242, 250, 252, 258, 260, 261, 267, 273, 280, 292, 293	43
З фінансово-господарськими документами (у тому числі і звітна документація)	3, 7, 13, 16, 19, 20, 21, 25, 26, 27, 30, 33, 39, 48, 53, 62, 82, 88, 89, 93, 105, 108, 116, 117, 118, 119, 126, 129, 130, 135, 140, 141, 142, 150, 152, 153, 154, 160, 161, 168, 169, 174, 186, 214, 221, 222, 227, 228, 233, 235, 241, 266, 270, 271, 278, 290, 291, 294, 296, 297, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318	75
З діловою кореспонденцією (листуванням)	4, 5, 31, 40, 41, 42, 43, 51, 69, 75, 86, 92, 99, 100, 101, 102, 115, 131, 138, 157, 158, 173, 181, 182, 183, 191, 212, 226, 246, 288, 289, 295, 301	33
З протоколами засідань фондоутворювача	2, 8, 9, 10, 22, 24, 36, 49, 54, 58, 63, 64, 74, 80, 83, 90, 103, 112, 113, 122, 164, 204, 251, 272, 298	25
З особовими документами викладачів та учнів ЄЗРУ	6, 11, 12, 15, 37, 44, 45, 46, 47, 52, 57, 63а, 70, 76, 77, 78, 106, 107, 132, 133, 134, 137, 139, 146, 149, 151, 166, 167, 172, 177, 184, 185, 189, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 206, 211, 213, 218, 219, 220, 224, 225, 230, 231, 232, 239, 240, 244, 247, 248, 249, 256, 257, 358, 264, 265, 269, 274, 273, 276, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 294, 299, 300, 319, 320	82
З навчальним документами	14, 18, 28, 29, 32, 38, 50, 55, 59, 60, 61, 66, 67, 71, 81, 91, 94, 97, 98, 104, 114, 120, 121, 127, 145, 147, 148, 156, 159, 165, 171, 176, 178, 179, 180, 190, 205, 207, 209, 210, 216, 217, 234, 235, 236, 243, 245, 253, 254, 255, 259, 268, 275, 277, 279, 281, 302, 303	58
Інші (з різними видами документів)	68, 79, 124, 175	4

Джерело: розроблено авторами

Таким чином, усього справ у фонді Єлисаветградського земського реального училища 320 одиниць зберігання, оскільки наявна справа з індексом 63а, проте номер 87 – пропущено. До фонду належить ще одна справа – 231 «Старий опис», тому іноді дослідники вказують, що у фонді 321 справа.

Наприклад, у Л. Маренець знаходимо твердження: «У даному випадку документи земського училища зберігаються у фонді Ф. 60, який налічує 321 справу» (Маренець, 2020).

Із 320 справ фонду 60: розпорядчих – 43 одиниці зберігання (13,4% справ фонду), справ із фінансово-господарськими документами – 75 одиниць зберігання (23,5%), справ зі службовим листуванням Єлисаветградського земського реального училища – 33 одиниці зберігання (10,3%), справ, що містять протоколи засідань колегіальних органів фондоутворювача – 25 одиниць зберігання (7,8%), справ з особовими документами викладачів та учнів Єлисаветградського земського реального училища – 82 одиниці зберігання (25,6%), справ з навчальною документацією училища – 58 одиниць зберігання (18,1%), справ, які складно віднести до однієї категорії – 4 одиниці зберігання (1,3%).

Зведені дані про структуру фонду Єлисаветградського земського реального училища представлені нижче (рис. 1).

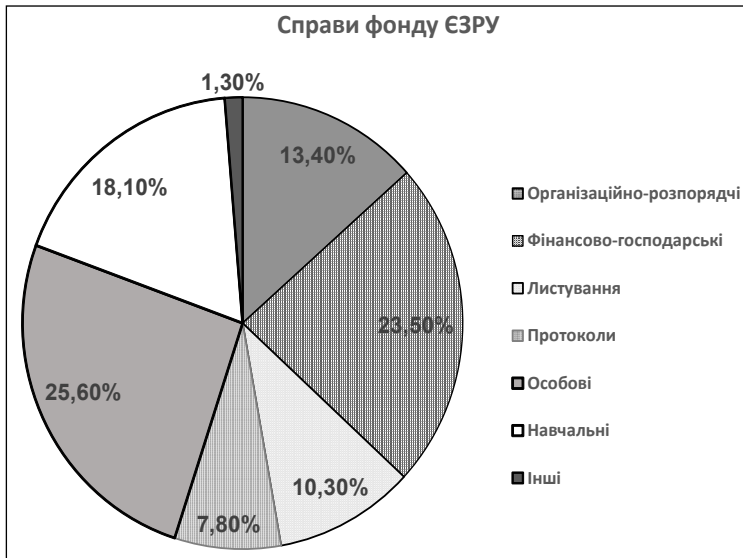

Рис. 1. Групування справ фонду ЄЗРУ в Державному архіві Кіровоградської області
Джерело: розроблено авторами

У складі виокремлених груп справ цілком можливим є подальший поділ та групування. Так, серед справ з господарсько-фінансових питань можна цілком виділити підгрупу справ із документами звітного характеру, наприклад, справа 3 «Звіти про стан Єлисаветградського реального училища», справа 39 «Звіти про стан земського реального училища», справа 214 «Річні звіти про стан училища», 270 «Звіт про стан училища, витребувальні відомості на оплату праці особового складу» та інші (всього – 14 одиниць).

Даний архівний фонд загалом відображає соціально-економічні зміни в регіоні. Зокрема, через особові справи учнів можна простежити соціальний склад студентів, а через фінансові документи – економічний стан закладу та зміни в системі фінансування освіти.

Наведений вище поділ справ досліджуваного фонду 60 є дещо умовним, оскільки, наприклад, у такі справи, як справа 79 «Циркуляр Херсонського губернатора про призначення на офіцерські посади. Клопотання про вступ до училище і про здавання в оренду приватних квартир для учнів», справа 124 «Указ імператора про проведення перепису населення. Повідомлення про скликання X з'їзду природознавців і лікарів у Києві. Умови для подання на конкурс в академію художніх малюнків, рисунків та інших робіт», справа 175 «Таємні розпорядження и листування з попечителем Одеського учбового округу про боротьбу з виявленням учнями політичної неблагонадійності і недисциплінованості серед учнів» погруповано різні види документів.

Воднораз справ з різними видами документів у складі, які об'єктивно неможливо віднести до однієї категорії, окремі справи за своїми, так би мовити, змістовими і формальними ознаками зараховуємо до однієї з категорій досить умовно. Такою є, наприклад, справа 69 «Переписка с Елисаветградским уездным казначейством по вопросам на пенсию, увеличение содержания, поступления на службу и др.», яка контамінує у собі ознаки трьох груп справ – з діловою кореспонденцією (листуванням); з особовими документами викладачів та учнів ЄЗРУ та щодо фінансових питань.

До складу деяких справ входять не лише традиційні рукописні документи. Такою є, наприклад, справа 150, що містить у своєму складі зображувальні документи, які містять інформацію про формений одяг учнів ЄЗРУ, оскільки у грудні 1899 р. імператор Микола II затвердив учням Єлисаветградського Земського реального училища формений одяг згідно зразку встановленого для учнів урядових реальних училищ (Держархів Кіровоградської обл., ф. 60, оп. 1, спр. 150, арк. 19).

Архівний фонд Єлисаветградського реального училища є важливою частиною історико-культурної спадщини України. Зауважимо, що фахівцями Державного архіву Кіровоградської області було проведено експертизу цінності даного фонду, що є дієвим методом «за допомогою якого... відбирають документи для внесення до складу НАФ та визначають строки зберігання документів залежно від їхнього історичного, наукового, культурного, соціально-правового чи практичного значення, а також здійснюють віднесення документів НАФ до категорії унікальних, їх грошову оцінку, а також вилучення документів із НАФ» (Сельченкова, 2012). Результатом експертизи цінності стало віднесення тридцяти чотирьох справ фонду до категорії особливо цінних. Переважно, це справи, інформація документів яких стосується певних персоналій, учнів ЄЗРУ, оскільки багато з них у майбутньому стали відомими науковцями, театральним діячами, письменниками, художниками, композиторами, меценатами – непересічними постатями своєї доби. Серед

випускників даного унікального навчального закладу: Євген Чикаленко, Микола Садовський, Панас Саксаганський, Гнат Юра, Євген Маланюк, Юрій Яновський, Генріх Нейгауз, Кароль Шимановський, Олександр Осмьоркін, Петро Покажевський та багато інших.

У аналізованому фонді ЄЗРУ дві справи віднесено до категорії «унікальна документальна пам'ятка (УДП)» – «Справу про відкриття Єлисаветградського Земського Реального училища. Статут училища» та «Звіт про стан Єлисаветградського Земського реального училища. Відомості про освіту».

Поняття «унікальна документальна пам'ятка» визначено Законом України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» на чому акцентує увагу професор С. Г. Кулешов (Кулешов, 2008).

Висновки. Отже, дослідження історії, складу та структури фонду «Єлисаветградське земське реальне училище» засвідчує його високий інформативний потенціал. У Державному архіві Кіровоградської області зберігаються фонди також і інших навчальних закладів регіону періоду XIX – початку XX ст. Одним із найбільших навчальних закладів першої чверті XIX – початку XX ст. було Єлисаветградське земське реальне училище, організоване 1870 року.

Єлисаветградське реальне училище відіграло важливу роль в освітній та соціальній сферах Єлисаветграда (сучасний Кропивницький) та всього регіону. Воно було одним із провідних навчальних закладів, забезпечувало якісну освіту і формувало інтелектуальну еліту регіону впродовж другої половини XIX та на початку XX століття.

За своєю структурою фонд 60 «Єлисаветградське земське реальне училище» складається із 1 опису, що об'єднує 320 справ. Фонд Єлисаветградського реального училища містить різнопланові документи, що відображають діяльність закладу: нормативно-розпорядча документація, ділова кореспонденція, протоколи різних училищних інституцій, звітна документація, особові документи, а також різнопланова навчальна документація. Із 320 справ фонду 60: розпорядчих – 13,4%, справ із фінансово-господарськими документами – 23,5%, справ зі службовим листуванням – 10,3%, справ, що містять протоколи – 7,8%, справ з особовими документами – 25,6%, справ з навчальними документами – 18,1%, справ, які містять документи різного спрямування – 1,3%.

Фонд ЄЗРУ забезпечує багатий матеріал для дослідження не лише історії освіти, а й соціального розвитку регіону в зазначений період. Фонд надає широкі можливості для вивчення історії освіти, адміністративної практики, суспільних та культурних процесів. Він є важливим джерелом для науковців, які досліджують розвиток освітніх систем в Україні в контексті історичних змін XIX – XX століть. Важливою проблемою є необхідність належного збереження цих архівних матеріалів та забезпечення доступу до них дослідників і громадськості. Зберігання документів фонду в Державному архі-

ві Кіровоградської області є важливим кроком у збереженні історичної спадщини регіону. Фахівцями Державного архіву Кіровоградської області було проведено експертизу цінності даного фонду. У аналізованому фонді ЄЗРУ дві справи віднесено до категорії «унікальна документальна пам'ятка», тридцять чотири – до категорії особливо цінних. Матеріали фонду можуть використовуватися в освітній та культурно-просвітницькій діяльності, зокрема через організацію виставок, публікацію наукових робіт та впровадження нових освітніх програм з історії освіти і культури України.

Таким чином, фонд Єлисаветградського реального училища є цінним історичним джерелом, що сприяє глибшому розумінню освітнього та соціально-культурного розвитку регіону, і потребує подальшого наукового дослідження та популяризації.

Список використаних джерел і літератури:

- Архівні установи України*. Довідник. (2000). Київ, 85–88.
- Бабенко, О. & Колечкін, В.** (2016). Державному архіву Кіровоградської області – 90 років. *Архіви України*, (1), 50–57.
- Близний, Г. Я.** (1902). Высоты полых вод реки Ингула у Елисаветграде. *Памяти Г.Я. Близнина*. Издание Елисаветградского земского реального училища. Елисаветград: Липо-Типография Н.Ш. Сейдера, 1–15.
- Боса, І.** (2019). Роль вечірніх рисувальних і креслярських класів при Єлисаветградському земському реальному училищі у професійному становленні митців кінця XIX – початку XX століття. *Естетика і етика педагогічної дії*, (20), 128.
- Боса, І.** (2010). Художник-педагог, академік портретного живопису Петро Крестоносцев (Волгін). *Студії мистецтвознавчі*, 2(30). Київ: ІМФЕ НАН України, 29–41.
- Босий, О. & Боса, Л.** (2005). Дослідник степової України. *Народна творчість та етнографія*, (3), 105–109.
- Босько, В.** (2010). Єлисаветградське благодійне товариство поширення грамотності й ремесел (1873-1914). *Вечірня газета*, 17 липня, 7.
- Головата, О. & Луньов, В.** (2020). Внесок Г.В. Близніна в розвиток метеорології в Єлисаветградському реальному училищі. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: І Міжнар. наук. конф.*, 13 трав. 2020 р., м. Кропивницький: тези доп. Кропивницький: ЦНТУ, 167–171.
- Государственные архивы Украинской ССР*. Справочник. (1988). Киев, 150–153.
- Державний архів Кіровоградської області.
- Державний архів Кіровоградської області. Анотований реєстр описів, 1. Фонди до 1917 року*. (2005). Кіровоград, 292 с.
- Державні архіви Української РСР*. Короткий довідник. (1972). Київ, 115–117.
- Зеленська, Н.М.** (2013). Видання зі штампатами дореволюційних навчальних закладів Єлисаветграда у фондах бібліотеки ім. Д.Чижевського. Київ, 8–9.
- Карповець, Н.** (1997). Листування В.Ястребова і Ф.Вовка. *Берегиня*, (1-2), 110–126.
- Колечкін, В.** (2020). Державний архів Кіровоградської області у Всеукраїнських та міжнародних наукових конференціях. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей І Міжнародної наукової конференції*, 13 травня 2020 р. Кропивницький: ЦНТУ, 117 – 121.

- Крупач, М.** (2001). Маланюк Євген Філімонович. *Довідник з історії України* (2-е вид.). Київ, 445 с.
- Кулешов, С.** (2008). До проблеми віднесення документів Національного архівного фонду України до унікальних. *Студії з архівної справи та документознавства*, (16), 15–29.
- Кущенко, Л.** (1991). Співець степової Еллади. *Дзвін*, (7), 138–141.
- Лісниченко, Ю.** (2005). Чужий по крові, та рідний за духом: До 150-річчя Володимира Ястребова. *Вечірня газета*, 5 серпня.
- Маренець, Л. В.** (2020). Документи Державного архіву Кіровоградської області про розвиток технічної освіти краю. *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти*: І Міжнар. наук. конф., 13 трав. 2020 р., м. Кропивницький: тези доп. Кропивницький: ЦНТУ, 122–125.
- Орлик, В.** (2017). Поляки в Єлисаветградському земському реальному училищі (1870-1919 pp.). *Nova Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne*, (16/17). Kraków-Przemysł: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 13–18.
- Орлик, В. М. & Присяч, Н. Д.** (2012). До питання організації природничих досліджень у Російській імперії (на прикладі Єлисаветградського земського реального училища). *Південь України у вітчизняній історії*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: Астропринт, 80–85.
- Памяти Г. Я. Близнина.* (1902). Издание Елисаветградского земского реального училища. Елисаветград: Липо-Типография Н. Ш. Сейдера,
- Памятная книжка для учеников Елисаветградского земского высшего реального училища.* (1983). Херсон: Тип. Н.О. Ващенко, 8 с.
- Пашутин, А.Н.** (1897). *Исторический очерк г. Елисаветграда*. Елисаветград: Лито-Типография Бр. Шполянских.
- Поліщук, В.** (2024). Маловідомі факти про рід і дитинство Юрія Яновського. URL: <https://web.archive.org/web/20171017145726/http://m.day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/budynok-z-viknamy-na-staru-fortescu> (дата звернення: 10.09.2024).
- Про Національний архівний фонд та архівні установи. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> (дата звернення: 10.09.2024).
- Сельченкова, С.** (2012). Зміни в архівному законодавстві щодо експертизи цінності документів. *Бюлетень Міністерства юстиції України*, (5), 25–31.
- Собчук, О. В. & Тупчієнко, М. П.** (2015). Володимир Ястребов: особистість дослідника в його епістолярній спадщині. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, (19), 40–45.
- Степанова, О.** (2024). Єлисаветградське реальне училище – «розсадник» українства і науки. URL: <https://dozor.kr.ua/post/elisavetgradske-realne-uchilishe-rozsadnik-ukrainstva-i-nauki-4562.html> (дата звернення: 10.09.2024).
- Технічна освіта на Кіровоградщині. Історичний нарис.* (2009). Кіровоград: Імекс-ЛТД, 240 с.
- Трибуцька, О. А.** (2010). Державному архіву Кіровоградської області – 85 років. *Архіви України*, (5), 91–103.
- Цуканов, М.** (2022). *Єлисаветградська фотографія. Погляд у минуле*. Кропивницький, 198 с.
- Чуднов, О.** (1993). Сенатор Михайло Завадський. *Єлисавет*, 4 (19).
- Чуднов, О. В.** (ред.). *Кіровоградщина. Історія. Традиції. Сучасність*. (2008). Кіровоград: Імекс-ЛТД, 264 с.

Шевченко, С. (2015). Джерела Державного архіву Кіровоградської області з історії сербської діаспори та українсько-сербських зв'язків дорадянського часу. *Славістична збірка*, (1), 39–47.

Crimsted Kennedy, P. (1988). Archives and Manuscript Repositories in the USSR. *Ukrain and Moldavia. Princeton*, 1, 739–741.

References:

Arkhivni ustanovy Ukrainy [Archival institutions of Ukraine]. (2000). Dovidnyk. Kyiv, 85–88. [in Ukrainian].

Babenko, O. & Koliechkin, V. (2016). Derzhavnomu arkhivu Kirovohradskoi oblasti – 90 rokiv [The State Archive of the Kirovohrad region is 90 years old]. *Arkhivy Ukrainy*, (1), 50–57. [in Ukrainian].

Blyznyn, H. Ya. (1902). Vysoty polykh vod reki Ingula u Yelisavetgrade [Heights of shallow waters of the Ingula River in Elisavetgrad]. *Pamiaty H.Ia. Blyznyna*. Yzdanye Elysavethradskoho zemskoho realnoho uchylyshcha. Elysavethrad: Lypo-Typohrafiya N.Sh. Seidera, 1–15. [in Russian].

Bosa, I. (2019). Rol vechirnikh rysuvalnykh i kresliarskykh klasiv pry Yelysavethradskomu zemskomu realnomu uchylyshchi u profesiinomu stanovleni myttsiv kintsia XIX – pochatku XX stolittia [The role of evening painting and drawing classes at Yelisavetgrad Zemstvo real school in the professional formation of artists of the late 19th and early 20th centuries]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii*, (20), 128. [in Ukrainian].

Bosa, I. (2010). Khudozhnyk-pedahoh, akademik portretnoho zhyvopysu Petro Krestonostsev (Volhin) [Pedagogical artist, academician of portrait painting Petro Krestonostsev (Volgin)]. *Studii mystetstvovnavchi*, 2(30). Kyiv: IMFE NAN Ukrainy, 29–41. [in Ukrainian].

Bosyi, O. & Bosa, L. (2005). Doslidnyk stepovoi Ukrainy [Researcher of steppe Ukraine]. *Narodna tvorchist ta etnohrafii*, (3), 105–109. [in Ukrainian].

Bosko, V. (2010). Yelysavethradske blahodiine tovarystvo poshyrennia hramotnosti y remesel (1873-1914) [Yelisavetgrad Charitable Society for the Promotion of Literacy and Crafts (1873-1914)]. *Vechirnia hazeta*, 17 lypnia, 7. [in Ukrainian].

Holovata, O. & Lunov, V. (2020). Vnesok H.V. Blyznina v rozvytok meteorolohii v Yelysavethradskomu realnomu uchylyshchi [Contribution of G.V. Blyznin to the development of meteorology in Yelisavetgrad real school]. *Istoriia, arkhelohiia, informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktualni problemy nauky ta osvity: I Mizhnar. nauk. konf.*, 13 trav. 2020 r., m. Kropyvnytskyi: tezy dop. Kropyvnytskyi: TsNTU, 167–171. [in Ukrainian].

Gosudarstvennyye arkhivy Ukrainskoy SSR [State Archives of the Ukrainian SSR]. (1988). Spravochnyk. Kyiv, 150–153. [in Russian].

Derzhavnyi arkhiv Kirovohradskoi oblasti. [in Ukrainian].

Derzhavnyi arkhiv Kirovohradskoi oblasti. Anotovanyi reiestr opysiv, 1. Fondy do 1917 roku [State archive of Kirovohrad region. Annotated register of descriptions, 1. Funds until 1917]. (2005). Kirovohrad, 292 s. [in Ukrainian].

Derzhavni arkhivy Ukrainskoi RSR [State archives of the Ukrainian SSR]. Korotkyi dovidnyk. (1972). Kyiv, 115–117. [in Ukrainian].

Zelenska, N.M. (2013). *Vydannia zi shtampamy dorevoliutsiinykh navchalnykh zakladiv Yelysavethrada u fondakh biblioteky im. D.Chyzhevskoho* [Editions with stamps of pre-revolutionary educational institutions of Yelisavetgrad in the funds of the library named after D. Chizhevsky]. Kyiv, 8–9. [in Ukrainian].

Karpovets, N. (1997). Lystuvannia V.Iastrebova i F. Vovka [Correspondence of V. Yastrebov and F. Vovka]. *Berehynia*, (1-2), 110–126. [in Ukrainian].

Koliechkin, V. (2020). Derzhavnyi arkhiv Kirovohradskoi oblasti u Vseukrainskykh ta mizhnarodnykh naukovykh konferentsiakh [State archive of Kirovohrad region in All-Ukrainian and international scientific conferences]. *Istoriia, arkhеологія, informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktualni problemy nauky ta osvity: tezy dopovidei I Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii*, 13 travnia 2020 r. Kropyvnytskyi: TsNTU, 117–121. [in Ukrainian].

Krupach, M. (2001). Malaniuk Yevhen Fylymonovych [Malaniuk Evgeny Filimonovych]. *Dovidnyk z istorii Ukrainy* (2th ed.) Kyiv, 445 s. [in Ukrainian].

Kuleshov, S. (2008). Do problemy vidnesennia dokumentiv Natsionalnogo arkhivnogo fondu Ukrainy do unikalnykh [To the problem of classifying the documents of the National Archive Fund of Ukraine as unique]. *Studii z arkhivnoi spravy ta dokumentoznavstva*, (16), 15–29. [in Ukrainian].

Kutsenko, L. (1991). Spivets stepovoї Ellady [Singer of steppe Hellas]. *Dzvin*, (7), 138–141. [in Ukrainian].

Lisnychenko, Yu. (2005). Chuzhyi po krovi, ta ridnyi za dukhom: Do 150-richchia Volodymyra Yastrebova [Stranger by blood, but native by spirit: To the 150th anniversary of Volodymyr Yastrebov]. *Vechirnia hazeta*, 5 serpnia. [in Ukrainian].

Marenets, L. V. (2020). Dokumenty Derzhavnogo arkhivu Kirovohradskoi oblasti pro rozvytok tekhnichnoi osvity kraiu [Documents of the State Archive of the Kirovohrad region on the development of technical education in the region]. *Istoriia, arkhеологія, informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava: aktualni problemy nauky ta osvity: I Mizhnar. nauk. konf.*, 13 trav. 2020 r., m. Kropyvnytskyi: tezy dop. Kropyvnytskyi: TsNTU, 122–125. [in Ukrainian].

Orlyk, V. (2017). Poliaky v Yelysavethradskomu zemskomu realnomu uchylshchi (1870-1919 rr.) [Poles in Yelisavetgrad Zemstvo real school (1870-1919)]. *Nova Ukraina. Zeszyty historyczno-politologiczne*, (16/17). Kraków-Przemyśl: Instytut Historii UJ, Instytut Stosunkow Miedzynarodnych PWSW, 13–18. [in Ukrainian].

Orlyk, V. M. & Prysiach, N. D. (2012). Do pytannia orhanizatsii pryrodnychkh doslidzhen u Rosiiskii imperii (na prykladi Yelysavethradskoho zemskoho realnogo uchylshcha) [On the issue of the organization of natural science research in the Russian Empire (on the example of Yelisavetgrad Zemstvo Real School)]. *Pivden Ukrainy u vitchyznianiі istorii: mater. Mizhn. nauk.-prakt. konf. Odesa: «Astropynt»*, 80–85. [in Ukrainian].

Pamiaty H. Ia. Blyznyna [In memory of G.Ya. Kinship]. (1902). Yzdanye Elysavethradskoho zemskoho realnogo uchylshcha. Elysavethrad: Lyto-Typohrafiya N. Sh. Seidera. [in Russian].

Pamiatnaia knyzhka dlia uchenykov Elysavethradskoho vıssheho realnogo uchylshcha [A commemorative book for students of Yelisavetgrad Zemstvo Higher Real School]. (1873). Kherson: Typ. N.O. Vashchenko, 8 s. [in Russian].

Pashutyn, A.N. (1897). *Ystorycheskyi ocherk h. Elysavethrada* [Historical sketch of Elysavetgrad]. Elysavethrad: Lyto-Typohrafiya Br. Shpolianskykh. [in Russian].

Polishchuk, V. (2024). Malovidomi fakty pro rid i dytynstvo Yurii Yanovskoho [Little-known facts about the family and childhood of Yuri Yanovsky]. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20171017145726/http://m.day.kyiv.ua/uk/article/poshta-dnya/budnyk-z-viknamy-na-staru-fortecyu> [in Ukrainian].

Pro Natsionalnyi arkhivnyi fond ta arkhivni ustanovy [About the National Archives Fund and archival institutions]. *Zakon Ukrainy*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text> [in Ukrainian].

Selchenkova, S. (2012). Zminy v arkhivnomu zakonodavstvi shchodo ekspertyzy tsinnosti dokumentiv [Changes in archival legislation regarding examination of the value of documents]. *Biuletен Ministerstva yustytysii Ukrainy*, (5), 25–31. [in Ukrainian].

Sobchuk, O. V. & Tupchiienko, M. P. (2015). Volodymyr Yastrebov: osobystist doslidnyka v yoho epistolarnii spadshchyni [Volodymyr Yastrebov: the identity of the researcher in his epistolary heritage]. *Materialy i doslidzhennia z arkhеолоhii Prykarpattia i Volyni*, (19), 40–45. [in Ukrainian].

Stepanova, O. (2024). Yelysavethradske realne uchylshche – «rozsadnyk» ukrainstva i nauky [Yelisavetgrad real school is a «nursery» of Ukrainianism and science]. Retrieved from <https://dozor.kr.ua/post/elisavetgradske-realne-uchilische--rozsadnik-ukrainstva-i-nauki-4562.html> [in Ukrainian].

Tekhnichna osvita na Kirovohradshchyni [Technical education in Kirovohrad region]. Istorychnyi narys. (2009). Kirovohrad: Imeks-LTD, 240 s. [in Ukrainian].

Trybutska, O. A. (2010). Derzhavnomu arkhivu Kirovohradskoi oblasti – 85 rokiv [The State Archive of the Kirovohrad region is 85 years old]. *Arkhivy Ukrainy*, (5), 91–103. [in Ukrainian].

Tsukanov, M. (2022). *Yelysavethradska fotohrafia. Pohliad u mynule* [Yelisavetgrad photo. A look into the past]. Kropyvnytskyi, 198 s. [in Ukrainian].

Chudnov, O. (1993). Senator Mykhailo Zavadskiy [Senator Mykhailo Zavadskiy]. *Yelysavet*, 4 (19). [in Ukrainian].

Chudnov, O. V. (Ed.). (2008). *Kirovohradshchyna. Istoriia. Tradytsii. Suchasnist* [Kirovohrad region. History. Traditions. Modernity]. Kirovohrad: Imeks-LTD, 264 s. [in Ukrainian].

Shevchenko, S. (2015). Dzherela Derzhavnogo arkhivu Kirovohradskoi oblasti z istorii serbskoi diaspory ta ukrainsko-serbskykh zviazkiv doradianskoho chasu [Sources of the State Archive of the Kirovohrad region on the history of the Serbian diaspora and pre-Soviet Ukrainian-Serbian relations]. *Slavistychna zbirka*, 1. 39 – 47. [in Ukrainian].

Crimsted Kennedy, P. (1988). Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukrain and Moldavia [Archives and Manuscript Repositories in the USSR. Ukrain and Moldavia]. *Princeton*, 1, 739–741. [in English].

Отримано: 18.09.2024